

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2025-346-5-82>

УДК:338.43

КАЛІНІЧЕНКО Сергій
ДНП «Центр Тестування» МОЗ України
<https://orcid.org/0000-0003-3958-4763>

ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЧО-КОМЕРЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА НАПРЯМИ ЇЇ ПІДВИЩЕННЯ

Статтю присвячено оцінці ефективності виробничо-комерційної діяльності аграрних підприємств та обґрунтуванню напрямів її підвищення за сучасних умов роботи. Мета статті полягає в комплексній оцінці ефективності виробничо-комерційної діяльності аграрних підприємств України та обґрунтуванні напрямів її підвищення.

Розглянуто засади оцінювання ефективності виробничо-комерційної діяльності аграрних підприємств у контексті трансформаційних змін, що відбуваються в національному сільському господарстві. Проаналізовано випуск продукції рослинництва та тваринництва та визначено домінування рослинницького напрямку та поглиблення диспропорцій між окремими видами аграрного виробництва. Виявлено, що валова додана вартість аграрного сектору за досліджуваний період зросла в 2,5 рази, тоді як чиста додана вартість в 2,4 рази, зроблено висновок про нарощення продуктивності та оновлення техніко-технологічної бази підприємств. Сектор тваринництва за аналізований період демонстрував стійку спадну динаміку. Зменшення виробництва молока, яєць, вовни та інших видів тваринницької продукції свідчить про системну кризу у галузі, обумовлену низькою інвестиційною привабливістю, погіршенням ресурсної бази та недостатнім оновленням основних фондів. Дослідження виробництва за категоріями господарств показало, що аграрні підприємства дедалі більше домінують у структурі виробництва.

Проведене дослідження дозволило виявити напрями зростання ефективності виробничо-комерційної діяльності аграрного сектору: підвищення результативності використання виробничих ресурсів, формування та нарощування доданої вартості, підвищення рентабельності виробництва, посилення фінансової стійкості та інвестиційної спроможності аграрних підприємств, розвиток виробничо-комерційної інтеграції, структурна оптимізація галузевого розвитку в межах підприємства, розвиток людського капіталу та управлінської компетентності, інноваційно-технологічна модернізація. Загалом, ми прийшли до висновку, що ефективність комерційної діяльності визначається здатністю підприємства диверсифікувати ринки збуту, удосконалювати контрактні відносини з трейдерами, оптимізувати логістичні витрати та забезпечувати зростання обсягів реалізації.

Ключові слова: економічна ефективність; аграрний сектор; валова додана вартість; ефективність використання ресурсів; рослинництво; тваринництво; структурні зрушення.

KALINICHENKO Sergiy

the State Non-Profit Enterprise Testing Board the Ministry of Public Health of Ukraine

ECONOMIC EFFICIENCY OF PRODUCTION AND COMMERCIAL ACTIVITIES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES: CURRENT TRENDS AND DIRECTIONS FOR ITS IMPROVEMENT

The article is devoted to assessing the efficiency of production and commercial activities of agricultural enterprises and substantiating directions for their improvement under current operating conditions. This article aims to provide a comprehensive assessment of the efficiency of production and commercial activities of Ukrainian agricultural enterprises and to identify directions for their improvement.

The principles of assessing the efficiency of production and commercial activities of agricultural enterprises are considered in the context of transformational changes occurring in the national farming sector. The production of crop and livestock products is analyzed, highlighting the dominance of crop production and the deepening disproportions between various types of agricultural production. It was found that the gross value added of the farm sector increased by 2.5 times over the study period, while the net value added increased by 2.4 times, indicating growth in productivity and modernization of the technical and technological base of enterprises. The livestock sector exhibited a steady decline during the analyzed period. The reduction in the production of milk, eggs, wool, and other livestock products indicates a systemic crisis in the industry, caused by low investment attractiveness, deterioration of the resource base, and insufficient renewal of fixed assets.

Research on production by farm categories showed that agricultural enterprises are increasingly dominating the production structure.

The study allowed identifying directions for increasing the efficiency of production and commercial activities in the agricultural sector: improving the effectiveness of production resource use, creating and increasing added value, increasing production profitability, strengthening the financial stability and investment capacity of farming enterprises, developing production and commercial integration, structural optimization of sectoral development within enterprises, growth of human capital and managerial competence, and innovation-technological modernization. Overall, it is concluded that the efficiency of commercial activities is determined by the enterprise's ability to diversify sales markets, improve contractual relations with traders, optimize logistics costs, and ensure growth in sales volumes.

Keywords: economic efficiency; agricultural sector; gross value added; resource use efficiency; crop production; livestock production; structural shifts.

Стаття надійшла до редакції / Received 01.09.2025

Прийнята до друку / Accepted 20.09.2025

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Мінливість зовнішнього середовища, нестабільність ринкової кон'юнктури, логістичні обмеження та зростаючі вимоги до якості продукції і прозорості бізнес-процесів обумовлюють сучасні тенденції розвитку аграрного сектору України. Традиційні механізми оцінювання та забезпечення економічної ефективності виробничо-комерційної діяльності аграрних підприємств виявляються недостатніми, оскільки не враховують комплексний характер сучасних викликів, пов'язаних із глобальною конкуренцією, цифровізацією, ресурсними обмеженнями та посиленням екологічних стандартів. З іншого боку, наявні підходи не забезпечують повною мірою комплексного механізму аналізу ефективності, що охоплював би виробничу, збутову, логістичну та управлінську складові діяльності підприємства. Все вищезазначене обумовлює актуальність дослідження..

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Питання дослідження ефективності діяльності аграрних підприємств знайшли висвітлення у великій кількості наукових публікацій. Зокрема, в праці Р. Ф. Павловича [1] визначено роль інноваційно орієнтованих інвестиційних стратегій, В. В. Дузькратченко [2] підкреслив значення розвитку виробничого потенціалу як потужної бази підвищення результативності аграрного виробництва. Дослідження О. О. Єршової [3] присвячено вивченню аспектів інституційного забезпечення бізнес-процесів, які прямо впливають на ефективність операційної діяльності підприємств. Л. О. Мармуть [4] розкрив проблематику розвитку трудових ресурсів як фактора продуктивності, тоді як методологічні засади управління розвитком підприємств системно викладено у праці О. В. Раєвської [5]. Теоретичні положення оцінювання економічної ефективності аграрних підприємств висвітлені в дослідженні В. Г. Андрійчука [6]. В роботі С. П. Білоуса, А. С. Трохименка та В. В. Камінського [7] визначено необхідність адаптивного управління в умовах криз та воєнних загроз. Напрацювання О. В. Дудника [8], Н. В. Коваленко та Ю. А. Малахової [9] розкрили важливість стратегічного управління та формування ефективних механізмів розвитку підприємств АПК.

Загалом вчені визначають, що ефективність виробничо-комерційної діяльності аграрних підприємств визначається комплексом інвестиційних, ресурсних, організаційних та стратегічних чинників, а її підвищення потребує синергії інвестиційних, ресурсних, кадрових та стратегічних рішень.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Мета статті полягає в комплексній оцінці ефективності виробничо-комерційної діяльності аграрних підприємств України та обґрунтуванні напрямів її підвищення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

В аграрному секторі постає об'єктивна необхідність переходу від аналізу масштабів акумульованих ресурсів до оцінки результативності їх практичного використання. Обсяг капіталу, зокрема земельних, трудових і матеріально-технічних ресурсів є важливим чинником виробничого потенціалу, але не може слугувати достатнім критерієм ефективності господарювання.

За умов нестабільного економічного середовища, цінової волатильності та зростаючої конкуренції на внутрішніх і зовнішніх ринках, набуває особливої актуальності вивчення економічної віддачі ресурсів, тобто здатності підприємства досягати максимальної результативності за наявних факторів виробництва. Рівень і динаміка економічної ефективності, як співвідношення між отриманими результатами та витраченими ресурсами, стають визначальними критеріями не лише внутрішньогосподарської раціональності, але і конкурентоспроможності та довгострокової стійкості аграрних підприємств. Відповідно, об'єктивна оцінка ефективності функціонування виробничо-комерційної діяльності дозволяє не лише виявити внутрішні резерви зростання, а й забезпечити формування обґрунтованих управлінських рішень щодо підвищення продуктивності, оптимізації витрат та стратегічного розвитку підприємства.

З огляду на це, доцільно звернутися до емпіричних даних, що відображають реальні процеси, які відбувалися в аграрному секторі протягом останніх років. Так, впродовж 2015–2021 років виробничо-комерційна діяльність аграрних підприємств України демонструвала як кількісні зрушення в обсягах продукції та доходів, так і якісні зміни в структурі господарювання, що зумовлює необхідність комплексного аналізу її економічної ефективності. Нижче наведено основні структурно-динамічні тенденції, які дозволяють виявити основні чинники зростання, оцінити результативність використання ресурсів та окреслити вектори подальшого розвитку галузі (табл. 1).

За досліджуваній період спостерігається стале зростання обсягу випуску продукції сільського господарства з 544,2 млрд грн у 2015 році до 1366,5 млрд грн у 2021 році, що свідчить про суттєве розширення виробничої бази. Найбільші темпи зростання спостерігаються у рослинництві, де обсяг його випуску збільшився майже втричі (з 397,6 до 1100,2 млрд грн), що зумовлює посилення його домінуючої ролі в загальній структурі сільськогосподарського виробництва (від 74,7% до понад 82% у складі сільськогосподарської продукції), у свою чергу, тваринництво демонструє значно повільнішу динаміку, де приріст становить лише 76,5% (з 134,6 до 237,6 млрд грн), що свідчить про структурну деформацію у напрямі

переважання експортно орієнтованого сегмента. Зростання обсягів несільськогосподарської вторинної діяльності (з 3,7 до 7,1 млрд грн) та сільськогосподарських послуг (з 8,2 до 21,6 млрд грн) хоча й має відносно невелику питому вагу, вказує на поступову диверсифікацію аграрного виробництва.

Таблиця 1.

**Економічні рахунки сільського господарства
(рахунок виробництва та рахунок утворення доходу), млн.грн**

Види діяльності	2015	2018	2019	2020	2021
Випуск рослинництва	397619	629226	623951	670423	1100168
Випуск тваринництва	134638	200935	200990	203942	237586
Випуск сільськогосподарської продукції	532257	830161	824941	874365	1337754
Випуск сільськогосподарських послуг	8256	12764	13097	13457	21615
Випуск продукції та послуг сільського господарства	540513	842925	838038	887822	1359369
Випуск несільськогосподарської невід'ємної вторинної діяльності	3693	4662	4729	5030	7087
Випуск сільського господарства	544206	847587	842767	892852	1366456
Проміжне споживання	311838	500086	498744	511460	789635
Валова додана вартість	232368	347501	344023	381392	576821
Споживання основного капіталу	14010	29369	35375	42309	49713
Чиста додана вартість	218358	318132	308648	339083	527108
Оплата праці найманих працівників	34038	71483	79145	86924	128342
Інші податки, пов'язані з виробництвом	3078	2862	2921	3783	3052
Інші субсидії, пов'язані з виробництвом	1732	3051	2885	4977	5581
Факторний дохід	217012	318321	308612	340277	529637
Чистий поточний прибуток/змішаний дохід	182974	246838	229467	253353	401295

Джерело: складено автором за даними [1]

Одним із потужних індикаторів ефективності є валова додана вартість, яка у 2021 році склала 576,8 млрд грн, що в 2,5 рази перевищує показник 2015 року (232,4 млрд грн). Попри абсолютне зростання, питома вага ВДВ у загальному обсязі випуску залишалася відносно стабільною (42,7% у 2015 р. та 42,2% у 2021 р.), що свідчить про збалансоване співвідношення між витратами та результатами у галузі. Чиста додана вартість (ЧДВ) зросла ще помітніше: з 218,4 до 527,1 млрд грн (у 2,4 рази), демонструючи нарощування продуктивності за вирахуванням амортизаційних витрат. Зростання споживання основного капіталу (з 14 до 49,7 млрд грн) вказує на активізацію оновлення матеріально-технічної бази підприємств. Водночас, спостерігається зміна у структурі розподілу ЧДВ. Оплата праці найманих працівників зросла майже у 3,8 рази - з 34 до 128 млрд грн, що свідчить як про зростання соціальної функції підприємств, так і про підвищення трудової продуктивності, проте, частка чистого прибутку/змішаного доходу у складі ЧДВ дещо зменшилась - з 83,8% у 2015 році до 76,1% у 2021 р., що свідчить про зростання витрат, збільшення впливу факторів виробництва, не пов'язаних безпосередньо з власним капіталом. Зростання факторного доходу (з 217 до 529,6 млрд грн) є ще одним свідченням підвищення загальної рентабельності галузі, хоча темпи його приросту є нижчими, ніж темпи приросту сукупного випуску.

Проміжне споживання як компонент витрат також зазнало суттєвого зростання (з 311,8 до 789,6 млрд грн), що свідчить як про розширення виробничих масштабів, так і про зростання цін на ресурси, втім, за умови сталого збереження частки доданої вартості, можна зробити висновок про збереження внутрішньої збалансованості витратної та дохідної частин. Аналіз співвідношень між результатами (ВДВ, прибуток) та витратами (проміжне споживання, оплата праці, податки) дає підстави вважати, що аграрний сектор України зберігає відносно високий рівень економічної ефективності, хоча його стійкість і конкурентоспроможність значною мірою залежать від зовнішніх факторів, насамперед кон'юнктури світових ринків, валютних коливань, державної підтримки та кліматичних умов.

З метою деталізації виробничо-комерційної діяльності аграрного сектору доцільно розглянути структуру та динаміку сільськогосподарської продукції за видами, що дозволяє оцінити ефективність окремих галузей рослинництва та тваринництва, виявити продукційні домінанти, а також простежити трансформацію галузевої спеціалізації у відповідь на економічні, технологічні та кліматичні виклики. Так, в структурі загального обсягу продукції сільського господарства традиційно домінує рослинництво, частка якого у 2021

році становила понад 81% (580,3 млрд грн із загальних 712,6 млрд грн), що значно перевищує показник 2010 року - 70,5%. У 2022 році, попри загальне падіння обсягів (наслідки повномасштабної війни), рослинництво все ще зберігало домінуючу позицію, забезпечивши 78,2% продукції, тоді як тваринництво скоротилося більш суттєво (табл. 2).

Таблиця 2

Продукція сільського господарства за видами, млн. грн

Продукція	2010	2015	2019	2020	2021	2022
Продукція рослинництва, в т.ч.	329646,3	453016,9	538705,6	473377,0	580267,7	417907,6
культури зернові та зернобобові	126803,3	193390,3	239728,2	207778,6	274271,9	172463,5
культури технічні	98164,6	149263,1	194847,6	162374,8	199836,0	160400,4
картопля, культури овочеві та баштанні	67679,7	77346,2	77753,1	78861,4	80747,7	69413,6
продовольчі						
культури плодові та ягідні, виноград	12757,9	14799,3	14564,1	13410,0	14366,9	13011,5
культури кормові	11048,0	10103,6	8618,2	8128,9	8064,4	7045,0
інша продукція рослинництва	13192,8	8114,4	3194,4	2823,3	2980,8	-4426,4
Продукція тваринництва	137828,4	143815,9	142276,8	138744,5	132298,6	116472,7
Сільськогосподарські тварини (вирощування)	64717,5	70153,8	74165,4	73409,7	71663,4	63767,1
молоко	50104,2	47320,7	42978,0	41199,6	38766,3	34543,9
яйця	19797,5	19498,0	19362,7	18770,2	16337,0	13841,3
вовна	103,0	55,0	42,6	38,8	36,7	30,4
інша продукція тваринництва	31106,2	6788,4	5728,1	5326,2	5495,2	4290,0
Продукція сільського господарства	467474,7	596832,8	680982,4	612121,5	712566,3	534380,3

Джерело: складено автором за даними [1]

Такий розподіл свідчить про поглиблення спеціалізації аграрного сектору на рослинницькому виробництві, зокрема на культурах із високим експортним потенціалом (зернові, технічні), що також вказує на зміщення підприємницьких пріоритетів у бік капіталомісткого, але менш трудомісткого виробництва, що характеризується вищою віддачею на одиницю вкладених ресурсів. Найвагомішу частку в рослинництві стабільно займають зернові та зернобобові культури, обсяг виробництва яких зріс з 126,8 млрд грн у 2010 році до 274,3 млрд грн у 2021 р., що становить майже 47,3% продукції рослинництва, що підтверджує високу ресурсну концентрацію та технологізацію зернового виробництва, яке стало провідним напрямом вітчизняного аграрного експорту. Суттєво зросли й технічні культури (з 98,2 до 199,8 млрд грн за той самий період), що свідчить про поглиблення переробного потенціалу та залучення агропромислових підприємств у глобальні виробничі ланцюги (олія, біопаливо, промислові олійні культури тощо). Натомість овочі, баштанні, картопля та плодоягідна продукція демонструють відносно стабільні, але низькі темпи зростання, зокрема у 2021 році вони становили лише 13,9% продукції рослинництва. Важливо зауважити, що обсяги кормових культур також зазнали скорочення (з 11,0 млрд грн у 2010 до лише 8 млрд грн у 2021), що свідчить про зниження внутрішніх тваринницьких ланцюгів і перехід на концентровані комбікорми.

На відміну від рослинництва, тваринництво упродовж аналізованого періоду демонструє негативну динаміку, де загальний обсяг продукції зменшився з 137,8 млрд грн у 2010 до 132,3 млрд грн у 2021, а в умовах 2022 року ще суттєвіше (до 116,5 млрд грн). Ключовими компонентами є: вирощування тварин, де спостерігається незначне зростання до 2021 року, однак у 2022 спад на понад 10%; виробництво молока демонструє стає зниження з 50,1 млрд грн у 2010 році до 38,8 млрд грн у 2021 р., що свідчить про кризу в молочній галузі, зумовлену зниженням поголів'я та недостатніми інвестиціями; виробництво яєць характеризується помірним зниженням, особливо після 2020 року, що пов'язане з подорожчанням кормів та енергоносіїв; інша продукція тваринництва, включно з вовною, зазнала значного скорочення, що відображає втрату економічної доцільності дрібних видів виробництва. Тож, галузь тваринництва втрачає позиції як у структурі валової продукції, так і за показниками економічної віддачі, поступаючись високорентабельному рослинництву, що може мати довгострокові негативні наслідки для аграрної самодостатності та внутрішньої продовольчої безпеки.

Для об'єктивного розуміння ефективності виробничо-комерційної діяльності в аграрному секторі необхідно проаналізувати структурні зрушення у розподілі продукції між підприємствами та господарствами населення, що дозволяє не лише ідентифікувати ключові джерела зростання, а й оцінити інституційні аспекти ефективності використання ресурсів на рівні господарських суб'єктів. У період 2010–2021 років аграрні підприємства демонстрували стабільну тенденцію до зростання обсягів виробництва, зокрема у рослинницькій сфері, де загальний обсяг сільськогосподарської продукції, виробленої підприємствами, зріс з

256,8 млрд грн у 2010 році до 484,1 млрд грн у 2021 році, що становило 68% загального обсягу по країні (проти 54,9% у 2010 р.) і свідчить про зміщення ваги аграрного виробництва до інституційно оформленого, інвестиційно спроможного сегмента господарювання (табл. 3).

Таблиця 3

Продукція сільського господарства за категоріями господарств, млн. грн

Продукція	2010	2015	2019	2020	2021	2022
Господарства усіх категорій						
Продукція сільського господарства, в т.ч.	467474,7	596832,8	680982,4	612121,5	712566,3	534380,3
Продукція рослинництва	329646,3	453016,9	538705,6	473377,0	580267,7	417907,6
Продукція тваринництва	137828,4	143815,9	142276,8	138744,5	132298,6	116472,7
Підприємства						
Продукція сільського господарства, в т.ч.	256806,0	367738,8	449806,3	395717,7	484101,0	348361,3
Продукція рослинництва	200914,6	299369,3	376789,7	323198,2	413004,6	283061,5
Продукція тваринництва	55891,4	68369,5	73016,6	72519,5	71096,4	65299,8
Господарства населення						
Продукція сільського господарства, в т.ч.	210668,7	229094,0	231176,1	216403,8	228465,3	186019,0
Продукція рослинництва	128731,7	153647,6	161915,9	150178,8	167263,1	134846,1
Продукція тваринництва	81937,0	75446,4	69260,2	66225,0	61202,2	51172,9

Джерело: складено автором за даними [1]

Паралельно з цим, господарства населення зберігали відносну стабільність обсягів (близько 210–230 млрд грн), однак їх питома вага в загальному виробництві зменшувалася з 45,1% у 2010 році до 32% у 2021-му, що підтверджує процес агропромислової концентрації та поступового відходу від дрібнотоварного виробництва на користь масштабного аграрного бізнесу. Особливо яскраво така тенденція проявляється у рослинництві, де у 2021 році 85,3% усієї продукції рослинництва було вироблено саме підприємствами (413,0 млрд грн із 580,3 млрд грн), в той час як господарства населення забезпечили лише 14,7% (у 2010 році таке співвідношення становило близько 61% до 39% відповідно). Такий зсув свідчить не лише про технологічне домінування підприємств, а й про їх стратегічну орієнтацію на високотоварні, ринково привабливі культури, які потребують великих земельних масивів, сучасної техніки, інтенсивного використання агрохімії та логістичної інфраструктури, що цілком узгоджується з висновками щодо зростання ролі зернових і технічних культур у структурі випуску. На відміну від рослинництва, тваринництво залишається більш рівномірно розподіленим між підприємствами та господарствами населення, хоча й тут фіксується зростання ролі організованого сектору, зокрема у 2021 році підприємства виробили 71,1 млрд грн тваринницької продукції (≈53,7% від загального обсягу), тоді як господарства населення - 61,2 млрд грн. Проте у 2010 році домінували саме господарства населення, які виробляли 81,9 млрд грн проти 55,9 млрд грн у підприємствах (тобто 59,4% проти 40,6%). Отже, маємо довгострокову тенденцію до зниження частки особистих селянських господарств у сфері тваринництва, хоча вона відбувається повільніше, ніж у рослинництві, що пояснюється трудомісткістю, високими фіксованими витратами та нижчою рентабельністю тваринницької продукції та ускладнює її індустріалізацію в умовах нестабільного економічного середовища. У 2022 році під впливом повномасштабного вторгнення РФ всі категорії господарств зазнали зниження обсягів виробництва, однак удари по підприємствах виявилися особливо відчутними, де скорочення склало понад 135 млрд грн (з 484,1 до 348,4 млрд грн), або майже 28%. В той же час, у господарствах населення зниження було менш стрімким близько 18,6%, що свідчить про вищу чутливість масштабних агропідприємств до воєнних ризиків, зокрема до втрати інфраструктури, логістики, зовнішніх ринків і доступу до кредитних ресурсів.

За таких умов постає необхідність детальнішого аналізу окремих фінансово-економічних показників діяльності аграрних підприємств, що дозволяють глибше оцінити характер змін в ефективності їх виробничо-комерційної діяльності в умовах нестабільного середовища. Особливу увагу доцільно звернути на динаміку фінансових результатів до та після оподаткування, рентабельності діяльності, а також розподілу підприємств за прибутковістю і збитковістю, адже ці показники відображають не лише адаптаційні можливості аграрного бізнесу, а й загальний рівень стійкості сектору до кризових явищ. Упродовж 2010–2022 рр. фінансові

результати діяльності аграрних підприємств України демонстрували значну волатильність, що відображає як зовнішні впливи (економічні кризи, війна, ринкова кон'юнктура), так і внутрішні структурні трансформації в аграрному секторі.

Таблиця 4

Окремі показники діяльності підприємств

Показник	2010	2015	2019	2020	2021	2022
Фінансовий результат до оподаткування, млн.грн	17320,5	101996,1	93553,6	82041,2	238497,5	86774,7
Підприємства, які одержали прибуток до оподаткування - у % до загальної кількості	69,8	89,0	83,5	83,2	89,0	79,1
- фінансовий результат, млн.грн	22152,9	127609,0	115852,7	108113,9	246625,9	124031,8
Підприємства, які одержали збиток до оподаткування - у відсотках до загальної кількості	30,2	11,0	16,5	16,8	11,0	20,9
- фінансовий результат, млн.грн	4832,4	25612,9	22299,1	26072,8	8128,4	37257,2
Чистий прибуток (збиток), млн.грн	17253,6	101912,2	92892,9	81509,3	237639,8	85901,2
Підприємства, які одержали чистий прибуток - у % до загальної кількості	69,6	88,9	83,5	83,1	89,0	79,0
- фінансовий результат, млн.грн	22094,9	127525,5	115197,6	107592,8	245770,3	123163,1
Підприємства, які одержали чистий збиток - у % до загальної кількості	30,4	11,1	16,5	16,9	11,0	21,0
- фінансовий результат, млн.грн	4841,3	25613,3	22304,7	26083,5	8130,4	37261,9
Рівень рентабельності всієї діяльності, %	17,5	30,4	16,6	14,0	37,8	14,1
Рівень рентабельності операційної діяльності, %	24,5	43,0	19,8	19,2	41,9	21,0
Кількість найманих працівників, тис.осіб	645,2	500,9	472,1	449,8	446,8	...

Джерело: складено автором за даними [1]

Зміна політико-економічного середовища, коливання цін на сільськогосподарську продукцію, нестабільність валютного курсу, зростання вартості ресурсів, а також поступова концентрація аграрного виробництва стали визначальними чинниками динаміки прибутковості підприємств (табл. 4). Крім того, вплив метеорологічних ризиків, обмежений доступ до фінансування для малих і середніх господарств, а в останні роки масштабні руйнування внаслідок військових дій, суттєво впливали на формування фінансових результатів, що зумовлює необхідність системного аналізу показників ефективності господарювання в аграрному секторі з метою виявлення стійких тенденцій, вразливих місць і потенціалу адаптації галузі до кризових явищ.

Так, фінансовий результат до оподаткування аграрних підприємств зріс з 17,3 млрд грн у 2010 р. до 101,9 млрд грн у 2015 р., досягнувши піку в 2021 р. - 238,5 млрд грн, після чого у 2022 р. скоротився до 86,8 млрд грн. Така динаміка вказує на суттєву залежність аграрного сектора від зовнішньоекономічної ситуації та політичної стабільності в країні. Протягом аналізованого періоду переважна більшість аграрних підприємств щороку формувала прибуток до оподаткування, з часткою таких підприємств на рівні 69,8 % у 2010 р. до 89,0 % у 2021 р. У 2022 р., на тлі повномасштабної війни, частка прибуткових підприємств знизилась до 79,1 %, а сукупний прибуток до оподаткування склав 124,0 млрд грн, що все ж перевищує аналогічний показник 2019–2020 рр. Водночас, частка підприємств, які зазнали збитків до оподаткування, у 2022 р. зросла до 20,9 %, що є найвищим значенням з 2015 року, а загальний обсяг збитків таких підприємств склав 37,3 млрд грн, що свідчить про зростання фінансових ризиків у частини суб'єктів аграрного ринку. Показник чистого прибутку (збитку) переважно корелює з фінансовим результатом до оподаткування, де у 2021 р. зафіксовано максимальне значення чистого прибутку - 237,6 млрд грн, а у 2022 р. відбулося зниження цього показника до 85,9 млрд грн, що відповідає загальній тенденції погіршення макроекономічних умов у воєнний період. Питома вага підприємств, які одержали чистий прибуток, зберігалась на стабільному рівні:

близько 83–89 % у 2015–2021 рр. Проте у 2022 р. вона знизилася до 79,0 %, що майже повністю відповідає частці підприємств із прибутком до оподаткування. Частка збиткових підприємств, відповідно, збільшилася до 21,0 %.

Особливу увагу слід звернути на рівень рентабельності, який є узагальнюючим показником ефективності господарювання. Найвищого значення рентабельність всієї діяльності досягла у 2021 р. - 37,8 %, тоді як у 2022 р. вона знизилася більш ніж удвічі - до 14,1 %, що свідчить про різке погіршення прибутковості на фоні воєнних викликів. Рентабельність операційної діяльності демонструє аналогічну тенденцію: від 43,0 % у 2015 р. та 41,9 % у 2021 р. до 21,0 % у 2022 р. Ще одним важливим індикатором стало поступове скорочення чисельності найманих працівників у сільському господарстві - з 645,2 тис. осіб у 2010 р. до 449,8 тис. осіб у 2020 р., що може свідчити як про оптимізацію виробництва, так і про структурні зміни у сільській місцевості та в аграрному секторі загалом. Дані за 2022 р. наразі відсутні або неповні. Загальна динаміка свідчить про здатність аграрного сектора адаптуватися до кризових умов, проте вразливість до зовнішніх шоків залишається високою. Позитивною тенденцією є високий рівень рентабельності у докризові роки, а також значна частка прибуткових підприємств. Водночас наявність структурної частки збиткових підприємств навіть у роки загального зростання потребує детальнішого дослідження у контексті конкурентоспроможності й фінансової стійкості.

Поточне дослідження показало, що економічна ефективність виробничо-комерційної діяльності аграрних підприємств формується під впливом різнопланових чинників, що охоплюють ресурсну, технологічну, організаційну та ринкову компоненти. Ґрунтуючись на результатах аналізу структурно-динамічних тенденцій розвитку сільськогосподарського виробництва України нами виокремлено низку стратегічних напрямів підвищення ефективності, які відображають основні процеси ресурсної оптимізації, технологічного оновлення та ринкової адаптації підприємств (рис. 1).

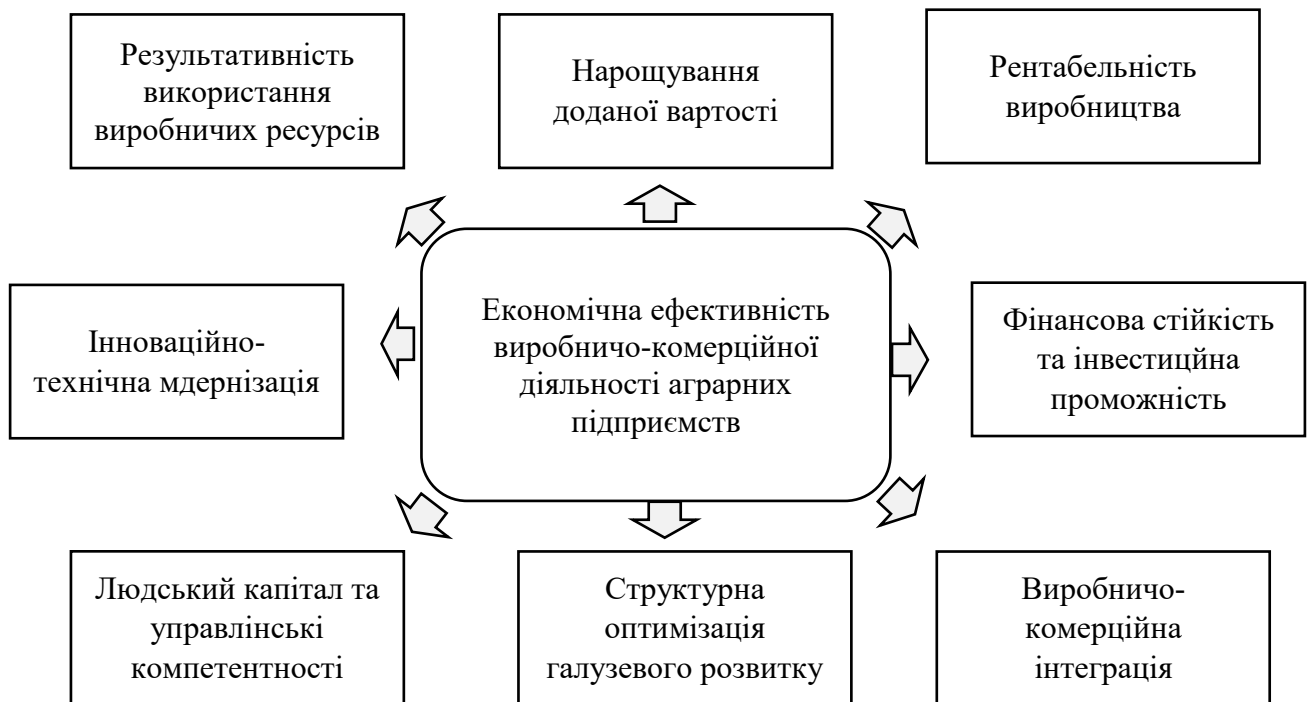

Рис. 1. Напрями підвищення економічної ефективності виробничо-комерційної діяльності аграрних підприємств
Джерело: удосконалено автором

На нашу думку, підвищення результативності використання виробничих ресурсів передбачає оптимізацію структури земельних угідь із орієнтацією на культури з високою доданою вартістю та експортною привабливістю, раціоналізацію матеріально-технічного забезпечення за рахунок модернізації техніки та впровадження енергоощадних технологій, зростання продуктивності праці через механізацію й автоматизацію операцій, зниження питомої ваги проміжного споживання шляхом підвищення ефективності використання енергоресурсів, добрих і кормів.

Формування та нарощування доданої вартості, вважаємо, потребує поглиблення технологічності виробництва, розширення випуску продукції з високим ступенем переробки, розвитку нішевих сегментів та диверсифікації діяльності, у тому числі через надання сільськогосподарських та супутніх послуг.

Підвищення рентабельності виробництва, на наш погляд, ґрунтується на зростанні факторного доходу та чистого прибутку, оптимізації витратної структури шляхом управління цінами на ресурси та

впровадженні контролінгу, а також удосконаленні цінових стратегій з урахуванням волатильності ринкових умов.

Посилення фінансової стійкості та інвестиційної спроможності аграрних підприємств, вважаємо, пов'язане зі збільшенням інвестицій у відтворення основного капіталу та модернізацію матеріально-технічної бази, забезпеченням ефективного співвідношення між обсягами активів і фінансовими результатами, застосуванням інструментів ризик-менеджменту, включно зі страхуванням та хеджуванням.

Розвиток виробничо-комерційної інтеграції, на нашу думку, зумовлює участь підприємств у ланцюгах доданої вартості, кооперацію з переробними підприємствами та логістичними операторами та удосконалення маркетингових каналів збуту через використання контрактних схем і форвардних угод.

Структурна оптимізація галузевого розвитку в межах підприємства, вважаємо, передбачає збалансоване поєднання рослинництва та тваринництва, модернізацію тваринницьких комплексів, упровадження інноваційних кормових раціонів і технологій покращення генетичного потенціалу поголів'я.

Ми переконані, що розвиток людського капіталу та управлінської компетентності ґрунтується на підвищенні рівня оплати праці, підготовці персоналу до роботи з цифровими технологіями та впровадженні дієвих мотиваційних механізмів.

Інноваційно-технологічна модернізація, вважаємо, передбачає інтеграцію цифрових платформ управління виробництвом, використання систем точного землеробства, супутникового моніторингу, автоматизованих систем ветеринарного контролю, а також перехід до екологічно орієнтованих технологій, що сприяють підвищенню рентабельності. Тут розвиток має біотехнології та сучасні системи удобрення та захисту рослин.

Ефективність комерційної діяльності визначається здатністю підприємства диверсифікувати ринки збуту, удосконалювати контрактні відносини з трейдерами, оптимізувати логістичні витрати та забезпечувати зростання обсягів реалізації. В контексті забезпечення економічної та продовольчої безпеки підприємства особливого значення набуває стратегічне планування в умовах високої нестабільності, формування резервів та страхових фондів, а також застосування сучасних аналітичних моделей оцінювання ризиків.

Узагальнюючи вищевикладене, доцільно зазначити, що запропоновані напрями підвищення економічної ефективності виробничо-комерційної діяльності аграрних підприємств забезпечать стійкий розвиток та конкурентоспроможність у довгостроковій перспективі.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Сучасні аграрні підприємства функціонують у дуже високо-турбулентному середовищі. Проведене дослідження дозволило комплексно оцінити структурно-динамічні зміни та рівень економічної ефективності виробничо-комерційної діяльності аграрних підприємств України. Аналіз економічних рахунків сільського господарства, галузевої структури виробництва та розподілу продукції за категоріями господарств показав, що протягом аналізованого періоду аграрний сектор продемонстрував стійку тенденцію до нарощування обсягів виробництва. Найвищі темпи приросту було зафіксовано в рослинництві, яке формує понад 80% загального випуску галузі.

Разом із тим встановлено, що додана вартість, як потужний індикатор ефективності, зросла у 2,5 рази, водночас її частка у випуску залишалась відносно стабільною, що говорить нам про збалансованість витратної та дохідної складових. Аналіз виробництва за категоріями господарств показав, що інституційно оформлені аграрні підприємства дедалі більше домінують у структурі виробництва, забезпечуючи понад дві третини загального обсягу продукції. Тож робимо висновок про їх вищу ефективність, технологічну оснащеність та спроможність адаптуватися до ринкових викликів.

Аграрний сектор України зберігає високий рівень економічної ефективності та потенціал подальшого зростання, проте для забезпечення довгострокової стійкості та конкурентоспроможності необхідно: подолати дисбаланси між рослинництвом і тваринництвом; посилити інвестиції у наукоємні й високотехнологічні виробництва; модернізувати ресурсне забезпечення; оптимізувати витрати та розвиток внутрішніх продовольчих ланцюгів; активізувати державну підтримку у сегментах із високими соціальними ризиками.

Література

1. Павлович Р. Ф. Методичний підхід до формування стратегії інвестування в контексті розвитку Національної інноваційної системи. *Економіка і управління*. 2019. № 2. С. 41–50.
2. Дузькратченко В. В. Механізми та системи управління розвитком виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*. 2019. Вип. 206. С. 55–63.
3. Єршова О. О. Інституціональне забезпечення механізму управління розвитком бізнес-процесів підприємства. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка»*. 2019. Вип. 2. С. 85–95.
4. Мармуль Л. О. Принципи та механізми управління й регулювання розвитку трудових ресурсів аграрних підприємств. *Економічний вісник університету*. 2019. Вип. 40. С. 25–31.

5. Расвнєва О. В. Управління розвитком підприємства: методологія, механізми, моделі : монографія. Харків : ВД «ІНЖЕК», 2006. 496 с.
6. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств: підручник. 2-ге вид., доп. і перероблене. Київ : КНЕУ. 2002. 624 с
7. Білоус С. П., Трохименко А. С., Камінський В. В. Стратегічне управління розвитком підприємства в умовах кризи та військових викликів. *Економіка та суспільство*. 2024. No 68. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4935/4879>
8. Дудник О. В. Механізми формування стратегій розвитку підприємств агропромислового комплексу. *Економічний простір*. 2025. № 201. URL: <https://economic-prostir.com.ua/wp-content/uploads/2025/06/201-61-66-dudnyk.pdf>
9. Коваленко Н. В., Малахова Ю. А. Теоретичні основи стратегічного управління як важливого інструмента розвитку аграрних підприємств. *Здобутки економіки: перспективи та інновації*. 2025. URL: <https://econp.com.ua/index.php/journal/article/download/373/337>
10. Статистичний збірник “Сільське господарство України”. 2022. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/09/S_gos_22.pdf

References

1. Pavlovych, R. F. (2019). Metodichniy pidkhid do formuvannya stratehii investuvannya v konteksti rozvytku Natsionalnoi innovatsiinoi systemy [Methodical approach to forming an investment strategy in the context of National Innovation System development]. *Ekonomika i upravlinnia*, 2, 41–50.
2. Duzkriatchenko, V. V. (2019). Mekhanizmy ta systemy upravlinnia rozvytkom vyrobnychoho potentsialu silskohospodarskykh pidpriemstv [Mechanisms and management systems for the development of production potential of agricultural enterprises]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu silskoho hospodarstva imeni Petra Vasylenka*, 206, 55–63.
3. Iershova, O. O. (2019). Instytutsionalne zabezpechennia mekhanizmu upravlinnia rozvytkom biznes-protsesiv pidpriemstva [Institutional support of the mechanism for managing enterprise business process development]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya Ekonomika*, 2, 85–95.
4. Marmul, L. O. (2019). Pryntsyipy ta mekhanizmy upravlinnia y rehuliuвання rozvytku trudovykh resursiv ahrarnykh pidpriemstv [Principles and mechanisms for managing and regulating the development of labour resources of agricultural enterprises]. *Ekonomichnyi visnyk universytetu*, 40, 25–31.
5. Raievnєva, O. V. (2006). *Upravlinnia rozvytkom pidpriemstva: metodolohiia, mekhanizmy, modeli* [Enterprise development management: methodology, mechanisms, models]. Kharkiv: VD “ІНЖЕК”.
6. Andriichuk, V. H. (2002). *Ekonomika ahrarnykh pidpriemstv* [Economics of agricultural enterprises] (2nd ed.). Kyiv: KNEU.
7. Bilous, S. P., Trokhymenko, A. S., & Kaminskyi, V. V. (2024). Stratehichne upravlinnia rozvytkom pidpriemstva v umovakh kryzy ta viiskovykh vyklykiv [Strategic management of enterprise development under crisis and military challenges]. *Ekonomika ta suspilstvo*, 68. <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4935/4879>
8. Dudnyk, O. V. (2025). Mekhanizmy formuvannya stratehii rozvytku pidpriemstv ahropromysloвого комплексу [Mechanisms for forming development strategies of agro-industrial enterprises]. *Ekonomichnyi prostir*, 201. <https://economic-prostir.com.ua/wp-content/uploads/2025/06/201-61-66-dudnyk.pdf>
9. Kovalenko, N. V., & Malakhova, Yu. A. (2025). Teoretychni osnovy stratehichnoho upravlinnia yak vazhlyvoho instrumenta rozvytku ahrarnykh pidpriemstv [Theoretical foundations of strategic management as an important tool for the development of agricultural enterprises]. *Zdobutky ekonomiky: perspektyvy ta innovatsii*. <https://econp.com.ua/index.php/journal/article/download/373/337>
10. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. (2022). *Silске hospodarstvo Ukrainy: Statystychnyi zbirnyk* [Agriculture of Ukraine: Statistical Yearbook]. https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/09/S_gos_22.pdf